Henri Bruning

Dien avond en die rooze

De ontmoeting waarvan in dit gedicht sprake is, heeft, vanzelfsprekend, als context : a) het religieuze idealisme dat de priester Gezelle met een aantal Roeselaarse studenten verbond, precieser : een verbond deed sluiten ; b) de priesterlijke ernst die bij Gezelle aan 'vriendschap' ten grondslag lag en deze voor hem toelaatbaar maakte. Anderzijds is deze context ook in het gedicht aanwezig en roept het deze op. Ongedefinieerd misschien, maar niettemin doordringend, als men deze context niet kent ; en onweerstaanbaar als men van deze context – de priesterlijke leefwereld die in zijn gedichten en brieven tot uiting komt – enigszins op de hoogte is. Het gedicht spreekt dan voor zichzelf : als een gemoedsuitstorting die in haar compleetheid en eenvoud nauwelijks ander commentaar behoeft dan haar eigen uitspraak.
Gezelle begint het gedicht met te herinneren aan de vele vroegere ontmoetingen met de jonge Eugeen van Oye, en aan de diepe vreugde die zulk samenzijn steeds voor hem geweest is : 'En nooit en heeft een uur met u / me een enklen stond verdroten'. De jonge Eugeen, zo blijkt eveneens al dadelijk, is hem bijzonder dierbaar. Voor hem toch heeft hij

'menig menig blom
gelezen en geschonken,
en, lijk een bie, met u, met u,
er honig uit gedronken'.

Het waren blijkens deze beeldspraak gesprekken waarbij beiden intens betrokken waren : Gezelle als de gevende (' 'k Heb menig menig blom *voor u* gelezen en geschonken'), Eugeen van Oye als ontvanger, – maar ook, dunkt me, als zelf gevend : 'en lijk een bie, *met u, met u,* er honig uit gedronken' (deze veronder-

stelling, reeds bij dié versregel, is, hoewel verdedigbaar, slechts van bijkomstig belang). Waarover spraken zij dan ? Uiteraard over datgene waarvan beiden *vervuld* waren en wat hen met elkaar verbond en waarover het in hun brieven van die jaren gaat : de poëzie en het voornemen met en voor God te leven. Dat laatste stond voor beiden centraal, evenals voor het groepje Roeselaarse studenten dat Gezelle rond zich verenigd had.
Na aan die vele gelukkige uren van hun samenzijn herinnerd te hebben, komt Gezelle te spreken over die avond welke voor hem het hoogtepunt van hun ontmoetingen is geweest. Dit wordt ingeleid met :

'maar nooit een uur *zoo lief* met u,
zoo lang zij duren koste,
maar nooit een uur zoo droef om u,
wanneer ik scheiden moste'.

Altijd waren de ontmoetingen met Eugeen van Oye ('een uur bij mij, een uur bij u') hem bovenmate dierbaar geweest en was het scheiden ('wie zal dit kwaad genezen') daarom droefheid geworden, maar nooit enerzijds zo vreugdevol en anderzijds wegens het scheiden zo droef als dien avond toen 'ik *u spreken hoorde* en sprak tot u *wat onze zielen weten*'. Beiden hebben vanzelfsprekend altijd van elkaar geweten dat zij datgene waarnaar zij streefden en in hun leven wilden verwerkelijken met heel hun persoon waren toegedaan. Ook die avond spraken zij over wàt hen verbond en zij met hun leven nastreefden, maar 'dien avond' kreeg het gesprek, mogelijk door (of in) slechts enkele accenten, een wending waardoor Gezelle plotseling volledig besefte met wèlk een roerende oprechtheid, edelmoedigheid, liefde en godsvrucht de jonge Eugeen datgene wat hij nastreefde, was toegedaan. Natuurlijk wist Gezelle daarvan, maar niet in die mate. Nooit was het zo openbarend tot hem gekomen [1]. Nooit was Gezelle zo dicht bij hem geweest, zo diep en ontroerd met hem verenigd als dien avond toen zij beiden *uitspraken* wat tot dan toe alleen *geweten* werd. Altijd was Gezelle zich de argeloze adel, de edele gemoedsgesteldheid van deze jonge, ontwakende ziel be-

1 En Gezelle sprak ook tot hem over 'wat onze zielen weten'. Niet echter zo dat ook Gezelle zichzelf in zijn diepste bewogenheid openbaarde ; dat is niet aan te nemen ten overstaan van deze jonge ziel. Maar zo dat hij zichzelf meedeelde op het plan van Eugeen en hem in zichzelf bevestigde. Maar wat hij zelf 'dien avond' heeft gezegd is voor Gezelle van geen gewicht in dit gedicht.

wust geweest maar nooit zo intens, rechtstreeks en onverhuld als dien avond toen Van Oye – door welke omstandigheid ook daartoe bewogen – uitsprak wat hem ten diepste bewoog en daarmee, onbewust van zichzelf, de schone bewogenheid van zijn jonge ziel bloot gaf en hij, méér dan Gezelle, de gevende was :

'noch nooit een blom zoo schoon, *van u*
gezocht, geplukt, gelezen,
als die dien avond blonk *op u*
en mocht *de mijne wezen !'*

Het gaat in dit gedicht niet om wat Gezelle dien avond gezegd heeft. In dit gedicht gaat het, textueel, alleen om wat op dat moment Van Oye *voor Gezelle* betekend heeft. In het eerste gedeelte spreekt Gezelle vergelijkenderwijze van een 'blom' ; in het tweede gedeelte, waarin de gemoedsuitstorting haar climax bereikt, spreekt hij, de begonnen beeldspraak voortzettend en deze bij wijze van spreken in een superlatief omzettend, van een 'roos', en het is Eugeen van Oye die hém de roos schenkt (niet omgekeerd). Dàt zou dien avond 'toen ik *u* spreken hoorde' voor Gezelle zo *onuitwisbaar* maken. *Hoe* onuitwisbaar, zal Gezelle in het volgende zeggen. – Hoewel ook dit uur 'niet lang een uur mocht wezen' [2] en om die reden ook de roos 'niet lang een roos mocht wezen', zal de herinnering aan die avond (nogmaals : 'toen ik u spreken hoorde') bij hem door niets, niets, niets kunnen worden uitgewist : ' 't en ware ik 't al verloze' : tenzij ik alles zou verliezen wat voor mij het hoogste, dierbaarste en heiligste is geweest, de essentie van mijn bestaan en de essentie steeds van ons samenzijn [3]. Niet dat Gezelle zulk een verlies vreesde of voor mogelijk hield, nee, zó ondenkbaar was het voor hem dat de herinnering aan die avond hem nog eens ontvallen zou. Extremer kon de ontroering door Eugeen van Oye in hem teweeggebracht en de intensiteit en het blijvende van zijn gevoelens niet worden uitgedrukt.
Eerst met deze climax heeft Gezelle gezegd wat hij met dit gedicht zeggen wilde en waarop al het voorgaande slechts voorbereiding was.

2 Zo snel omgevlogen waren steeds die gelukkige uren.
3 'Verloze' of 'verbooze', – het maakt weinig verschil, alleen suggereert of impliceert het laatste werkwoord een persoonlijke schuld. Gezelle zou waarschijnlijk geen enkel bezwaar hebben tegen een dergelijke implicatie van zelfverwijt, maar ik denk dat hij gewoon bezwaar had tegen de medeklinker b als dichter.

Tot zover, of zo beschouwd, vertoont het gedicht een geheel eenvoudige bouw. Het is een ononderbroken stroom naar deze laatste uitspraak aangaande de gevoelens door Eugeen van Oye in hem teweeggebracht. En als reactie op 'dien avond' is het, in weerwil van latere correcties, geheel spontaan ontstaan : toen het eenmaal begonnen was te ontstaan kon hij de wording ervan niet meer tegenhouden. Spontaan en zonder bedenking vertolkt hij zijn gevoelens voor Eugeen van Oye. Ik leg op deze spontaniteit niet zonder enige reden de nadruk. Want hoe eenvoudig en natuurlijk de spontane reactie is die in dit gedicht haar vertolking vindt, er is toch iets dat ten zeerste bevreemdt. Dit bevreemdende is niet zozeer de intensiteit van zijn gevoelens en gedachten. Zijn gevoelens (en de intensiteit ervan) worden niet enkel in dit gedicht maar steeds zonder voorbehoud kenbaar gemaakt (' 't Ligt alles daar bloot in mijn handen'). Spontaan betekent bij Gezelle : hij is *steeds* (ongeremd, onbeschroomd) *zichzelf*. Het bevreemdende is ook niet dat, zoals wel verondersteld wordt, de toon van dit gedicht zwoel of erotisch zou zijn. De toon is warm en hevig, maar die van een zuiver-, zij 't hier onstuimige, priesterlijke liefde. Het bevreemdende is dat hij, nadat het eenmaal zichzelf ten leven had gewekt, niet geschroomd heeft dit gedicht, waarin zich behalve een grote dankbaarheid en liefde, een *excessieve bewondering* voor de jonge Eugeen uitspreekt, aan die bewonderde jongen te overhandigen. Juist, of minstens, deze excessieve bewondering had hem ervan moeten weerhouden met dit gedicht iets anders te doen dan het voor zichzelf te bewaren, om het eventueel later eens, zonder opdracht en zonder onderstrepingen te publiceren, gewoon als een mooi gedicht, dat men dan kan 'opvatten zoals men denkt het te moeten opvatten' zoals hij eens opmerkte naar aanleiding van een ander gedicht toen er een meningsverschil was ontstaan omtrent 'de bedoeling' ervan. Niet aldus Gezelle met dit gedicht. Hij geeft het hem, hij draagt het aan hem op en onder het 'u' van de voorlaatste regel staan drie, en onder de laatste regel twee strepen. Er mag als het ware geen misverstand over ontstaan : jij, jij alleen bent voor mij de grote ontroering van dien avond geweest. Waarom heeft Gezelle niet geschroomd zijn gevoelens voor die jonge, onvolwassen knaap zonder enig voorbehoud aan hem kenbaar te maken. Men kan dit niet verklaren door aan te voeren dat Gezelle zich de kracht, werking en uitwerking van zijn woord niet bewust was. Een dichter kan wel meer (of minder) waarde aan een gedicht toe-

kennen dan het verdient, maar als hij zijn beste gedichten schrijft, beseft hij heel precies dàt en waaróm hij het tot zijn beste moet rekenen, en wat het uitwerkt in een jonge, gevoelige, ontvankelijke en verwante ziel ; en dit te meer als hij, zoals in dit geval, er weet van heeft hoe hoog de bewonderde tegen de bewonderaar opziet.
Waarom heeft Gezelle geen moment van aarzeling gekend. Kort gezegd : Gezelle wilde niet *zijn* gevoelens aan Eugeen van Oye kenbaar maken, maar Eugeen van Oye *aan Eugeen van Oye.* Waarom ?
Hiermee verlaten we de textuele inhoud. We betreden het domein van de in deze tekst aanwezige context waarvan ik in het begin van dit essay gewag maakte en die we tot dusver vrijwel ongemoeid hebben gelaten. Het volgende voegt niets toe aan de schoonheid van het gedicht. De schoonheid heeft haar eigen taal en expressie, en deze zijn hier volmaakt. Het volgende *situeert* het gedicht slechts, en wel in dit bepaalde priesterleven, of juister : in een fase van het uitzonderlijke priesterschap van deze mens.
Gezelle bemint in Van Oye de zuiverheid van deze jonge, ontluikende ziel. Hij bemint haar met een grote, priesterlijke liefde. Niets begeert hij vuriger dan deze schone ziel voor God, het priesterschap, te winnen. Nee 'te winnen' is niet juist. Van niets was hij a.h.w. meer zeker dan van zijn zekerheid dat een ziel als de zijne voor het priesterschap was voorbestemd. Alleen daarin kon deze jonge mens tot volle wasdom van zichzelf geraken, geheel 'zichzelf' worden en daarmee *zijn* vrijheid. Van zijn kant behoefde Gezelle niets anders te doen dan de natuurlijke neigingen en krachten van de jongen te voeden, te sterken, hem sterker en onbedreigder te doen opwassen in wat hij van nature reeds was, hem steeds meer en dieper te doordringen van de schoonheid en goedheid van een leven met en in God, van het goddelijke van de schepping en de heiligheid van het menselijk bestaan (hij deed daarmee wat zijn priesterlijke opdracht was jegens ieder ander). Over een roeping tot het priesterschap behoefde hij niet expliciet te spreken. Dat deed hij dan ook niet. Deze uitverkiezing zou Eugeen zelf zich t.z.t. wel bewust worden. Gezelle misleidde zichzelf dan ook niet toen hij hem in later jaren schreef dat hij nooit beproefd had hem een bepaalde levenskeuze op te dringen en zich van elke pressie in die richting had onthouden. Dat strookte ten eerste met heel zijn opvatting aangaande de

menselijke vrijheid : het vrij zijn en vrij laten. Een mens moet vrij tot God komen en in vrijheid zich aan God geven, geheel vanuit zichzelf. En ten tweede maakte hij zich, zoals gezegd, aangaande de roeping van deze jongen generlei zorg. Hoofdzaak was dat hij, Gezelle, niet zelf tegenover deze jonge ziel te kort schoot, – wat overigens nauwelijks het geval kon zijn. Te zeer toch was deze uitzonderlijke jongen zijn 'geliefde kind' dan dat hij tegenover hem in gebreke kon blijven. Integendeel, hijzelf wilde niets heviger dan voor die ziel licht en warmte en voedsel zijn, en dit ook omdat hij in hem, allereerst in hém, een nieuwe, jonge, sterke, prachtige loot zag ontspruiten aan die oude 'tronk' zoals hij eens de Kerk noemde ('een tronk alleen is blijven staan'), welke tronk hij ook zelf levenslang zou beproeven tot nieuw leven te wekken. Het priesterschap van zijn 'geliefde kind' zou als het ware de bekroning, de vervulling van zijn eigen priesterschap zijn. De vreugde welke hem 'dien avond' 'toen ik u spreken hoorde' overweldigde, was enkel dat dit spreken plotseling de voor hem tot dan toe meest onafwijsbare bevestiging van zijn innerlijke zekerheid was geworden. Dit zégt hij niet in het gedicht. Dit blijde geheim mocht hij nooit uitspreken. Hij laat hem slechts verstaan hoe diep hij met zijn woord een priesterhart geraakt en verheugd heeft. Hij wil hem als het ware te kennen geven : je hebt een grote genade ontvangen, vergeet dat nooit ; besef wat je bent, wat je geeft en uitwerkt. Je draagt een grote verantwoordelijkheid. Hij laat hem bevroeden welk oneindig nut zijn gaven voor de Kerk zijn. Hij wil daarom, door hem dit gedicht te geven, bereiken dat die avond ook voor hem onuitwisbaar blijft. Heel de priesterlijke ernst van zijn vriendschap drong hem ertoe dit gedicht niet gedicht te laten, maar het hem te geven, het aan hem op te dragen, hem met de grootste nadruk te doen verstaan dat het alleen tot hém gericht en alleen door hem geinspireerd was.

En misschien speelde er nog iets anders mee toen Gezelle dit gedicht – waarin immers, textueel, uitsluitend een intense bewondering voor een nog onvolwassen knaap werd uitgesproken – aan zijn jeugdige vriend gaf. Waarvan toch zijn wij zeker zonder diep in onszelf een geheime (onbewuste, of ontweken) vrees mee te dragen. In dit geval de vrees dat het voor Gezelle ondenkbare toch zou kunnen gebeuren (en dit omdat elk leven aan zoveel bedreigingen blootstaat). Ook om die reden wilde Gezelle dan, zij 't onbewust, Eugeen van Oye dit gedicht niet onthou-

den, moest de herinnering aan die avond ook hem altijd bijblijven, onuitwisbaar in zijn geest gegrift blijven.
Wat hiervan zij, het gehele gedicht is zuiver priesterlijk van inspiratie. Het is de warme, hevige uiting van een priesterlijke ontroering en blijdschap, een priesterlijke liefde en zorg (en/of priesterlijke be-zorgdheid). Vooral bij dit gedicht mogen we niet vergeten dat Gezelle allereerst priester is d.i. *in* àlles vóór alles priester, óók als hij eens 'vóór alles' dichter is.
Later, als blijkt of dreigt, dat zijn 'geliefde kind' toch een andere levensweg zal kiezen, zal Gezelle niet minder geëmotioneerd reageren. 'Ik ken u beter dan gij uzelf kent' schrijft hij in een van zijn hartstochtelijke en bewogen brieven van die dagen. Hij voert dan letterlijk een strijd op leven en dood om de ziel van dit geliefde kind (dat, zoals Gezelle mogelijk gedacht heeft, zichzelf niet durfde herkennen ?). En als het ondenkbare gebeurt, slaat de ontgoocheling, het verlies van zijn schoonste priesterdroom, een wond in hem die nooit meer geheel zal genezen. Hoezeer hij zich, vele jaren later, verheugt over het succes dat Eugeen van Oye oogst en meeleeft met diens gezin, de grote verbondenheid van eens is niet meer in zijn woord aanwezig. Kan men zeggen dat Gezelle er zich tenslotte mee *verzoend* heeft dat zijn geliefde kind 'bestemd' was zijn éigen weg te gaan ? Men heeft de indruk dat hij zich bij het *onherstelbare* heeft *neergelegd.* Hoort men iets van die – levenslange ? – pijn nog van verre meeklinken in de brief van 1890 (5 mei), ruim dertig jaar later : 'Ik weet wat het is die eenige te verliezen, in dewelke men met herte en ziele en al gerust heeft ; de eenige, die men toch altijd zoo trouw en zoo heiliglijk blijft beminnen'. Gezelle schreef dit in herinnering aan de dood van zijn moeder bij gelegenheid van de dood van Van Oye's moeder. Maar toch... Toch... Hoe laat zich met deze woorden tevens alles samenvatten wat Eugeen van Oye voor hem heeft betekend en wat Gezelle voor hem heeft willen zijn. En daarnaast : is het niet of Gezelle hem wil laten verstaan dat hij hem altijd, in weerwil van de ingetreden vervreemding, 'heiliglijk' is blijven beminnen ?